

„Doxa” și „dialogism interdiscursiv” în discursul religios ocazional actual. Pareneza

Anamaria GRECU (GHEORGHIU)
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Abstract: In the large sphere the speech analysis supposes nowadays and, particularly, the argumentation analysis, considered a branch of the former, *the stereotype*, together with the *topoi* or the *commonplaces*, is analyzed as one of the forms of the *doxa*. This perspective, we adopt in the study, corresponds to the integrative tendency of speech analysis, proposed by Ruth Amossy. This ensemble of *beliefs*, *opinions* and *representations* specific to a community, play in nowadays occasional religious speech, as a coded discursive genre, distinct from other preaching forms, an important part, tracing new perspectives of research both regarding the way the speech *architecture* is supported, starting from the previous *agreement*, and concerning how this built *doxasticspace* reveals what we are going to define in our study as *interdiscursive dialogism*. The application part of the study will have as a source of analysis the corpus of parentheses which I gathered, transcribed compliant to the conventions, from an audio-video format, published in Luminița Hoartă Cărașu, *Corpus de limbă română vorbită actuală nedialectală*, „Alexandru Ioan Cuza” University Publishing House of Iași, Iași, 2013, p. 60-99.

Keywords: *parenthesis, doxa, dialogism, authority, argumentation.*

Manifestări cu rol argumentativ ale *dialogismului interdiscursiv*. De la noțiunea de „acord” la „doxa” ca dimensiune intrinsecă a *dialogismului interdiscursiv*.

În literatura de specialitate se vorbește, mai ales în ceea ce privește abordarea retorică și argumentativă a discursului, despre ceea ce poate fi opus ca reprezentând două concepte diferite: *opinia* și *adevărul*. După cum se știe deja, și este stipulat în majoritatea lucrărilor de specialitate, retorica își recâștigă în contemporaneitate locul ca artă de a persuadea și care se manifestă ori de câte ori în spațiul public, instituționalizat, este transmisă o *opinie* (nu o expertiză ca în cazul discursului demonstrativ), susținută prin diverse tehnici argumentative cu scopul de a influența audiența; argumentarea are din această perspectivă: „menirea de a defini poziția unui vorbitor față de o posibilă problemă, servește drept procedură euristică pentru a descoperi și formula, prin analiza anumitor date o opinie personală, care, în felul acesta devine explicită pentru

subiectul însuși sau urmărește să le comunice celorlalți vorbitori o judecată proprie însoțită de argumente în măsură să-i dovedească validitatea. În ultimele două cazuri, în spatele actului argumentativ, se află o intenție bine precizată... de a convinge un interlocutor asupra validității propriei opinii. În această operație, argumentele aflate la baza părerii formulate pot fi alese strategic, adică în așa fel încât să fie agreate de destinatar sau cel puțin acceptabile pentru acesta” [Lo Cascio, 2002:47]. Piatra de temelie a raționamentului pe care se dezvoltă discursul argumentativ este plauzibilul, nu certitudinea. Tocmai din această perspectivă este important ca între co-predicatori și receptorul colectiv să existe nu doar un *pact fiduciar* caracteristic tuturor actelor de discurs, ci și un («contrat de croyance» [Charaudeau, 1957:140]) „contract de credință” (t.n.) conform căruia presupuzițiile auditoriului în legătură cu „autoritatea morală” a subiecților vorbitori să poată fi verificate nu numai prin discurs (credința în certitudinea valorilor binelui) ci și după, prin faptele și acțiunile lor (a crede că subiectul comunicant este subiect colectiv exemplar).

În argumentare, criteriul cel mai important este eficiența și acesta este și subiectul lucrării de față: cum reușește predicatorul să asigure buna funcționare a discursului în demersul său de a atrage adeviziunea auditoriului sau pur și simplu de a întări anumite convingeri ale acestuia prin exploatarea principiului dialogic și modelarea situației formale de comunicare? În toate **genurile puternic codate** „stereotipul”¹ este cu rigoare elementul de bază: «...le comportement verbal du locuteur se plie aux impératifs du genre et que son ethos passe nécessairement par un processus de stéréotypage qui garantit le bon fonctionnement de l'échange» [Amossy, 2010a:49]. În strânsă legătură cu noțiunile de „habitus”, „ethos prealabil”, „ethos discursiv”, „tipizat” și „emergent”, „rol”, „relație de rol”, „rol generic” și „scenă generică”, „cadrul” sau „baza” pe care se aplică strategia argumentativă și anume **spațiul doxastic** sau **doxa** reprezintă aspectul principal al lucrării de față. Acestea relevă din ceea ce considerăm a fi dialogism interdiscursiv, iar definirea lor depinde de

¹ „Stereotipul” este definit în lucrarea autoarelor Ruth Amossy, Anne Herschberg, *Stereotypes et clichés, Langue, discours société*, 3e édition, Armand Colin, Paris, 2011, alături de alte noțiuni precum „clișeele” (p. 13), „poncifurile” (p. 13), „locurile comune” (p. 18), „ideile prestabilite” (p. 23) cu scopul de a prezenta evoluția lor semantică în limbajul comun și mai ales cu scopul de a arăta cum se stabilesc progresiv anumite relații între acestea. Spre exemplu, autoarea punctează faptul că *ideile prestabilite*, spre deosebire de *locurile comune*, nu presupun și noțiunea de *banalitate*, ci mai degrabă o relație de autoritate. Critica ideilor prestabilite presupune un refuz generalizat al tradiției, al normei colective și un apel la judecata individuală. Termenii în cauză sunt utilizați în limbajul comun ca fiind sinonimi (p. 25-27). *Stereotipul*, spre deosebire de *prejudecată* este definit ca o credință, ca o opinie, o reprezentare cu privire la un grup și membrii săi, în timp de prejudecata ar fi de fapt însăși atitudinea pe care cineva o poate adopta cu privire la acel grup (p. 37). Studiat în special de către psihologia socială, *stereotipul* este în primul rând un fapt al cunoașterii sociale. Este vorba despre o serie de reprezentări sociale, de „scheme culturale” cu ajutorul căreia este filtrată realitatea, sens cu care l-am utilizat în lucrarea noastră. Rigiditatea stereotipului („stéréos”= „solid”) a fost și cauza atribuirii unui sens peiorativ precum *clișeu* sau *prejudecată*. Stereotipul joacă un rol fundamental în prezentarea de sine în cadrul studiului interacțiunii verbale: prezentarea de sine a predicatorului este în primul rând supusă anumitor reguli sociale; realizarea unei activități sociale date înseamnă punerea în valoare a unor roluri (*parts*) consacrate, prestabilite. Elementele stereotipe joacă un rol primordial în perceperea și memorarea anumitor date: «Lorsque nous avons en tête une image préétablie qui suscite une certaine attente, nous avons tendance à sélectionner les informations nouvelles qui viennent confirmer cette attente». (p. 50)

alte două concepte adesea vehiculate în literatura de specialitate retorică sau pragmatică: „acord” și „loc comun”.

Eficiența discursului religios, în general, este, după cum bine se știe deja, orientată către auditoriu. Tocmai din acest motiv, argumentarea se sprijină pe o serie de principii comune, pe un număr minim de credințe și opinii pe care cel care ține discursul să le aibă cu cel care îl receptează: argumentarea presupune un **acord** prealabil în sensul în care este el definit de „noua retorică”. Chaïm Perelman considera că relația între orator și auditoriul său determină, printre altele, și calitatea argumentării, dar mai ales orientarea sa. Noua retorică pune în valoare importanța pe care instanța de receptare o are într-o argumentare. *Tratatul* face referire la anumite „obiecte ale acordului”, grupate de către autori în două categorii: o categorie care reunește faptele, adevărurile și prezumțiile și o altă categorie ce conține valorile, ierarhiile și locurile (preferabilului): «...tout ce qui, dans l'argumentation, est censé porter sur le réel, se caractérise par une prétention de validité pour l'auditoire universel. Par contre ce qui porte sur le préférable, ce qui détermine nos choix et qui n'est pas conforme à une réalité préexistante, sera lié à un point de vue déterminé que l'on ne peut identifier qu'avec celui d'un auditoire particulier, aussi vaste soit-il» [Perelman, 2008:88].

Întrucât mesajul creștin, în context „ocazional” nu îmbracă doar formele comunicării în grup restrâns, ci se dezvoltă până la formele comunicării în masă, există, în acest sens, o distorsionare, o deplasare a contextului situațional: amplasarea stațio-temporală (de cele mai multe ori fiind vorba despre cadrul empiric) este diferită și prin urmare, eficiența discursului ocazional depinde în primul rând de adaptarea la aceste noi contexte, la ceea ce este comunicat de către co-vorbitor, și la auditoriu: “...planning and understanding speech acts cannot just take place at the level of the various structures (surface and semantic) of the utterance. Appropriateness at least requires that both the speaker and the hearer have a good model of (pragmatic) context. Thus, the speaker must have plausible or justified beliefs about the actual knowledge, wishes, wants, preferences, actions and future actions of the hearer. Otherwise, an assertion, a promise, a request, an order or an accusation would be pointless. The same for the beliefs of the hearer: he would be unable to even understand the pragmatic purposes and intentions of the speaker if he would not make assumptions, even tentative, about the knowledge, wishes, etc. of the speaker. Similarly, both will need to know what social relations, roles or institutional features are involved, otherwise a request might be misguided...In other words, the language users must make a systematic analysis of *both* the utterance (at all levels) *and* the *relevant* cognitive and social context-which we have called the pragmatic context...” [Van Dijk, 1981:288]. În acest sens, Dijk, vorbește despre anumiți factori (*condiții psihoso-ciale*) care susțin funcționarea actelor de discurs: *social cognition* (general knowledge and beliefs, opinions, attitudes, norms, values), *emotions* (hate, love, anger, anxiety, hope), *personality* (agressive, friendly, dominant, submissive, (im-)patient, authoritarian, (in-)tolerant), *interaction types* (agression, help, cooperation, obstruction, formal, informal, familiar, (im-)patience, show affection), *participant categories* (role, status, function, power), context categories/frames (public, private, strange, familiar, institutional) [Van Dijk,

293]. Punctele de *acord* care stau la baza argumentării, așa cum am stabilit, vin însă și pe baza anumitor *presupoziții*² pe care cei aflați în relație le fac unul despre celălalt (Teun van Dijk oferă în acest sens un model a ceea ce numește în lucrarea sa un “advice-context” [Van Dijk, 1981:38, 39]).

Teoria cognitivă a pragmaticii emite și ea, prin urmare, o serie de informații prețioase la acest nivel cu privire la ce anume este potrivit a se spune în anumite contexte sau pe o scară mai largă ceea ce este „caracteristic” sau „tipic” pentru o anumită cultură, situație, cadru: “Besides the systems of beliefs, wants, wishes, preferences, norms and values that of *conventional knowledge* plays an important role” [Van Dijk, 1981:216]. Organizarea sistemelor conceptuale (se susține în lucrarea amintită) se face sub forma unor „cadre” (*frames*) numite în alte studii „*script-uri*”. În cazul nostru, *scriptul* desfășurării unui serviciu religios presupune și cuvântarea finală, adică discursul parenetic, care însă poate lua diverse forme la fel în limitele impuse de ceea ce numim *scena generică*. Experiențele colective cer integrarea în anumite „cadre simbolice” [Durkheim, 1976:210]. Angajarea într-o interacțiune (fie ea doar fizică, de co-prezență), înseamnă angajament moral, fiecare dintre cei prezenți bucurându-se în cazul nostru de un (“participation status” [Goffman, 1974:256]) „statut de participare” (t.n.) diferit impus de ceremonia care-și impune, la rândul ei, cadrele desfășurării activității discursive în ansamblul ei. Aceste așa numite “frames” se extind de la anumite acte tipice cu un caracter mai mult sau mai puțin convențional sau „ritualic” până la “meta-frames” adică la contextul în toată complexitatea sa care de altfel le declanșează și le justifică astfel pe primele (în cazul nostru “institutional frames”).

Așa cum afirmă în continuare autorul, aceste condiții nu sunt suficiente în anumite situații sociale în care pot fi încorporate: de cele mai multe ori, de exemplu, cel care oferă un sfat cuiva ar trebui să se bucure de o anumită autoritate care să îi garanteze spusele. Ne apropiem așadar de situația socială în care predicatorul se bucură de autoritate *deontică* și *epistemică* [Bochenski, 1992:49-108], utilizând cu toate acestea uneori în discurs tehnica „minimalizării eului” astfel încât sfatul dat apare formulat ca venind din partea unei autorități egale cu cea a celui care trebuie să primească sfatul “equal authority” [Van Dijk, 1981:40]. În general în slujirea omiletică, respectul față de adevăr primează și acest principiu este dublat de asemenea de respectul față de cuvânt, nu doar în sensul grijii acordate formelor de exprimare, ci mai ales în sensul „unității” (inspirație din Revelația cea una), „memoriei” (încadrarea predicii într-o anumită tradiție), „compatibilității și identificării” (între rostirea omiletică, învățătura Bisericii și nevoile credincioșilor) ca exigențe ale predicării de succes [Craddock, 1991]. Aceste exigențe sunt legate de instituția în sine și de *spațiul doxastic*, provenit din „arhivă”³ pe care predicatorul

² O *presupoziție*, în acest sens, este un act referențial pentru un fapt care se presupune a fi știut de către ascultător, dar nu este un act ilocutionar în sens propriu pentru că nu se vrea prin el a se produce o schimbare în mintea sau comportamentul ascultătorului: “A presupposition is “pragmatic” in the sense, however, that it is a referential act in which assumptions are made about the available knowledge in the hearer [...] a presupposition is a referential (semantic) act, whereas an assertion is an illocutionary act” în Dijk, *Studies*, p. 131.

³ Concept utilizat aici după definiția dată de către Dominique Maingueneau în relație cu analiza corpusurilor, acestea din urmă inseparabile arhivei, adică dependente „...d'une mémoire et d'institutions qui leur confèrent leur autorité tout en se légitimant à travers eux” în *Les termes*, p. 20.

le punctează chiar explicit în propriul discurs ca elemente specifice numite «éléments doxiques» [Amossy, 2010b:94].

Opinia, **doxa**, care nu ține de planul certitudinii, este în schimb garantată de consens: «...c'est l'opinion générale, c'est le sens commun, qui s'appuie sur des valeurs de bon sens, comme le vraisemblable» [Tamine, 2011:22]. **Doxa** este definit prin ceea ce putem în câteva cuvinte caracteriza ca fiind ansamblul de credințe, opinii, reprezentări proprii unei comunități și care pentru aceasta își câștigă valoare de „probă” devenind am putea spune *argument al autorității* (spre exemplu, al *valorii*). Atunci când vorbim despre grupuri sociale specifice cărora li se adresează, predicatorul își relevă *ethosul* certificat prin anumite reprezentări preexistente care fac parte din imaginarul colectiv sau „sociodiscursiv” [Charaudeau, 2007:85]. Aceste *imaginare sociodiscursive* se organizează după cum susține autorul în sisteme de gândire coerente, creatoare de valori, justificând acțiunea socială și imprimându-se în memoria colectivă. Ele reprezintă, în discursul religios, adăugăm, liantul către punctele de acord de la care pornește argumentarea: “A religion will also seek esthetic embodiment for the ideals to which it gives allegiance, and will build up a technological literature giving in detail the techniques which the individual is to apply to realize the accepted personality goal [...] The adequacy of religious discourse itself depends upon whether or not it appeals to given individuals in a given cultural milieu as a way in which their lives can be satisfactorily focused and directed” [Morris, 1946:148]. Argumentarea în discursul religios ocazional se fundamentează pe o serie de texte prestigioase: pe «arhitext» [Maingueneau, 2009:32] în primul rând, adică pe Biblie, și de asemenea, pe celelalte scrieri patristice și cărți de cult. Acestea devin principalele repere prescriptive pe care se încheagă comunitatea creștină, dar care sunt exploatate la nivel social prin diversele valori și norme de conduită recunoscute ca valori ale *binelui, frumosului și* care au inclusiv o încărcătură aforistică foarte mare ca în exemplele:

„...sînt_atâtea obstacole:↑(brațele deschise, privirea orientată în sus, mâna dreaptă imită forma unui „receptacul”, iar palma stîngă este deschisă)care stau în calea venirii_duhului sfânt în noi↓(mișcări ale brațelor pe axa verticală sus-jos, apoi revenind, cu brațele deschise)aș aminti++trei cred↓(gest scurt: plecând privirea și revenind)din cele mai importante↓++(privirea îndreptată spre stînga) PRETENȚIA cum o numea cineva↓+ PRETENȚIA DIABOLICĂ la su-perioritate(gest indicial sacadat cu arătătorul ambelor mâini)vizavi de ceilalți↓+„prea-dulcea o-travă↑a autodumnezeirii luciferice”↓+spunea părintele sofronic <J> din MÂNDRIA_ORGOLIUL_AMBIȚIA↑+++dorința de_a_te plasa deasupra celuilalt↑ca fiind obstacolul principal↑(mișcări ale brațelor pe axa verticală cu degetele mînunchi)esențial↑fundamental↑înaintea venirii duhului sfânt_în noi.+...” (A3) sau „...+același pă:rinte+sofronic_amintea că OMUL POATE dobîndi(ambele palme deschise în sus, gest sacadat)libertatea cea adevărată↑pe două trepte↓+(gest de mimare cu palma dreaptă)prin dorința:și capacitatea+(unirea în mînunchi a degetelor și mișcare sacadată)de_a_nu_mai dori:↑să-stăpânească(mișcare circulară ale degetului arătător, pe axa de adîncime, cu direcția de execuție exterior-interior)pe celălalt↓+(reorientarea degetelor arătător pe axa verticală și sacadare)ș-a_doua etapă:+de-a_nu se răzvrăți pe sine lăuntric↓(unind mîinile pe piept)în momentul în care este++DOMINAT(mișcări ale brațelor pe axa de adîncime exterior-interior, sacadat) STAPÂNIT+ASUPRIT_BATJOCORIT de celălalt↓...” (A3).

Tocmai din acest motiv, indiferent de auditoriul căruia i se adresează (mai ales atunci când se caracterizează prin eterogenitate confesională), predica parenetică îmbină aceste norme canonice și de conduită socială, la nivel discursiv, predicatorul punctând normele de viață spirituală și morală stabilite prin Decalog, dar și prin Tradiție, prin Canoanele Bisericii Ortodoxe [Floca, 2005].

Cea mai vizibil marcată formă a *dialogismului interdiscursiv* este în acest sens *dialogismul citativ* (ne referim aici la acele mărci ale dialogismului *in absentia*): «...le locuteur, dans sa saisie d'un objet, rencontre les discours précédemment tenus par d'autres sur ce même objet, discours avec lesquels il ne peut manquer d'entrer en interaction» [Bres, 2005:52]. Recursul la citat este o caracteristică generală a oricărui gen omiletic pentru că discursul religios în general se bazează pe textul scripturistic, care devine fundament al argumentării. În teoria lui Oswald Ducrot vorbim, în acest caz, de „autoritate polifonică”: afirmația altcuiva sau o afirmație înscrisă în alt discurs, în cazul nostru validat ca fiind *arbitext*, devine punct de plecare pentru un raționament, servind ca justificare pentru ceea ce susține predicatorul prin propriul discurs: «Ce qui signifie que l'assertion de P, même si L n'en est pas l'auteur, a pour effet de donner à la proposition P une efficacité supplémentaire» [Ducrot, 1981:15]. Astfel, discursul predicatorului, va utiliza și invoca această autoritate care își câștigă prin aceasta statutul de argument ce va sta la baza anumitor inferențe. În corpusul atașat lucrării noastre identificăm diverse funcții argumentative și persuasive pe care le îndeplinește *citarea* din diverse surse general acceptate și recunoscute ca *argument al autorității*.

1. Uneori însăși organizarea discursului se bazează pe citatele scripturistice; argumentarea pornește de la citate care urmează a fi explicate în urma lanțului de interogații retorice pe care acestea le generează:

„cei care sunt însetați[↑] să vi-nă_la mi-ne și_să bea[↑] (gest indicial ambele mâini ridicate cu palmele deschise spre sine) ce să bea? să bea apa cea vie[↓] (înclinare ușoară spre stânga și revenire) adică cunoașterea lui Dumnezeu prin hristos[↑] în duhul sfânt.” (A2); „cei care cred în MINE (gest indicial cu arătătorul degetelor îndreptate în sus) râuri de apă_vie[↑] (palmele în poziție deschisă) vor curge din pân-tecele (marcarea ritmului vorbirii prin închiderea și deschiderea degetelor interior-exterior) LOR” + ce înseamnă această apă vie? înseamnă cunoaștere...” (A2); „...„ACEASTA este viața veșnică: +să_te_cunoască pe tine singurul (repetă gestul) adevăratul Dumnezeu[↓] (mișcare a capului și a trupului către dreaptași revenind) pe isus cristos[↓] pe care tu l-ai trimis”. + + ce este viața creștină? nu este altceva decât CUNOAȘTEREA lui Dumnezeu tatăl...” (A2).

Citatul devine chiar formulă introductivă cu valoare normativă împlinind în același timp funcția de a capta atenția (*captatio benevolentiae*) atunci când este plasat în deschiderea cuvântării:

„...„Pr. Grigoraș <R> <J> <S> (ținând crucea cu mâna stângă, în dreptul pieptului)[↑] în numele tatălui[↓] și al fiului[↓] și al sfântului_duh[↓] amin. (facând gestul crucii cu mâna dreaptă, coborând mâna la nivelul pieptului, acoperind cu aceasta doctul mîinii stângi, cu care ține crucea)

[Pr. Stan-Nica (postură dreaptă, cu mâinile unite în dreptul pieptului „coada de porumbel”) <pe fundal se aud plânsetele celui botezat>

„...lăsați copiii să vină la mine căci a unora ca aceștia este mpărăția lui Dumnezeu.”(plecând capul și revenind) ...” (A6);

2. Citatul îndeplinește o funcție pragmatică și prin aceea că el poate deveni *formulă esențială* a vieții creștine, în acest caz, exemplul: „...„eu sunt calea:adevărul și viața”...” (A2) este validat verbal de către unii membri ai auditoriului, care recunosc citatul și îl rostesc împreună cu predicatorul: „...[O voce din auditoriu „viața” <J> <S>...” (A2). Citatul ajută în acest sens raportarea membrilor comunicării la un *univers de referință* [Breton, 1996:59] comun.

3. Citatul apare formulat de asemenea de cele mai multe ori ca *definiție argumentativă*, procedeu standard în acest gen discursiv prin care se asigură denotarea:

„...iubiți credincioși+(mişcare scurtă a trupului și privirii pe axa orizontală cu direcția de execuție stânga-dreapta; gest al degetului mare al mâinii stângi, cu care sprijină crucea)ne aflăm la cea dintâi taină pe care o primește credinciosul în viața aceasta taina sfântului botez↓(plecând privirea)despre care sfinții părinți spun foarte frumos:(privind către cei doi nași)că este:UȘA prin care omul intră↑+ într-o familie mare↑care este familia creștină.+(plecând privirea) ...” (A6)

4. Citatul are rol persuasiv prin funcția estetică pe care o îndeplinește atunci când el este extras din cântări bisericești sau din *Psalmii lui David*. Citatul delectează și sporește trăirea personală a auditoriului:

„...+++creștinii:veniți mai de departe↓probabil din maramureș+în timp ce ne împărțeam↑+au înălțat câteva cântări↓specifice locurilor↑lor+dar cu valabilitate:+și impact asupra tuturor.+„am venit măicuță↑+am venit pe cale↑+am venit la tine↑NOI fii lacrimilor tale”.+sau celălalt cântec↑care se referă la preamultele RĂNI++ale sufletelor noastre↓+cu care ne prezentăm în fața mamei domnului NOI fii ei↓<R> cu care ne prezentăm la sfânta biserică↑cu care ne prezentăm↑la dumnezeiasca liturghie.+(mişcări scurte ale capului pe axa verticală:sus-jos)cu care ia IATĂ(închizând ochii)am venit aici.(aceeași mișcare scurtă a capului pe axa verticală)la sfânta mănăstire hadâmbu↓+ocrotită de maica domnului.+(lăsând privirea în jos)în evanghelia citită astăzi↓<I>++(radicand privirea)un cuvânt foa↑↓foarte dens↑+cuprinzător↑+adânc și nalt↑(depărtând degetele mari în sus și revenind)rostit de mântuitorul înainte de PATIMA_SA(repeta gestul)cea de bună voie↓+el declamă și mărturisește adevăruri fundamentale↑și anume:+„ACEASTA este viața veșnică”↓+(mişcare scurtă a capului pe axa verticală)zice el în rugăciunile către Dumnezeu tatăl↑„ACEASTA este viața veșnică:+să te cunoască pe tine singurul(repeta gestul) adevăratul Dumnezeu↓(mişcare a capului și a trupului către dreaptași revenind)pe isus cristoș↓pe care tu l-ai trimis”.+...” (A3).

Cunoașterea Scripturii și a celorlalte scrieri teologice nu înseamnă excluderea culturii laice, ca notă importantă a implicării și „prezenței” în cotidian a predicatorului: „O cultură laică bogată îi oferă preotului mai multe puncte de contact cu viața spirituală a omenirii” [Gordon, 2001:236]. Prin urmare, din dorința de adaptare permanentă la public, mai ales în cadrul cuvântărilor adresate unui public tânăr, divers tocmai din

această prismă, cu preocupări intelectuale diferite, citarea din surse filosofice de prestigiu asigură echilibrul mesajului, care, adresat în astfel de condiții speciale, ar putea fi considerat ca fiind suprasaturat dogmatic:

„...marele gânditor român_NOIca a spus↑ „SÎNT ceea ce a mai rămas din mine:(îndreptând trupul și privirea către centru-față)după ce m-au desființat cu totul(revenind către dreapta)prietenii și dușmanii mei.”(gest al capului, înclinare ușoară către dreapta) <zâmbet> <F> și CHIAR și-n aceste situații(mișcare scurtă a capului pe axa verticală cu direcția de execuție sus-jos)să_aveți curaj↑pentru că veți învinge.+ (îndreptându-și trupul și privirea către centru-față)...” (A2)

sau

„vol-te:r↑un învăța:t↑nu neapăra:t un credincio:s↑spu-nea: în î:(gest al mâinii drepte, prin desprinderea mâinii, către exterior și revenind) versu:ri_in limba france:ză↑,când privesc ceaso:nicu:l cu minunea lu:i↑(desprinzând larg brațele și revenind, marcând rostirea cuvintelor)nici nu:ca să↓nu pot ca să gân-desc mă-ca:r↑c_acest cea-sornic ar exista fără un ceasornicar”.+(gest al mâinii drepte, cu palma deschisă către sine; mișcări scurte, sacadate, spre exterior, marcând rostirea cuvintelor și revenind)...” (A8).

În primul caz, apelul la acest domeniu „extradogmatic” atenuează tensiunea secvenței următoare care, separată de prima, ar putea constitui un act prescriptiv abrupt care ar putea genera reticență din partea publicului tânăr:

„...↓să fugiți↑+să evitați↑+să dis-prețuiți↑+PARVENIREA: cu toate manifestările ei↑legate de minciună:↓(mișcare scurtă a capului pe axa verticală sus-jos, marcând cuvintele)de jurăminte false↓de CUVINTE nerespectate↓și_așa mai departe. <L> <J> <S> ...” (A2).

Un alt element inovator identificat în una din parenezele corpusului nostru este utilizarea unor formule în limba engleză, formule aflate în circulație, ușor de recunoscut mai ales de generația tânără, categorie de auditoriu căruia i se adresează predicatorul în exemplele:

„...povestea: (privind către credincioșii din stânga sa) <zâmbet> NU se termină fericit↑(revenind cu orientarea privirii către credincioșii din fața sa)vă_spuneam și duminică_la sfânta liturghie↑nu este:(înclinând ușor capul către dreapta și revenind)și hepi ending stori↑(umezindu-și buzele)este o:tra-gedie↑este o poveste care: (plecând ușor capul și privirea)sfârșește în sânge.(așezând cu mâna stângă semnul de carte pe paginile evangheliei)...” (A7);

„...cum ar_zice cineva↑(răsucind capul și îndreptând brusc privirea către credincioșii din dreapta sa, revenind)„biz-nis ez iu-jăl↑”(ușoară înclinare a capului către credincioșii din stânga sa)e:↑(gest al mâinilor prin desprinderea lor de pe analog, către exterior și revenind)fe-lul o:-mului de_a:interacționa cu:cu schimbarea pe_care(privind către credincioșii din stânga sa și revenind)dumnezeu:ne_o cere. ne este greu↑să ne schimbă:m↑(mișcare scurtă a capului pe axa verticală cu direcția de execuție sus-jos, privind către credincioșii din stânga sa)...” (A7).

Atunci când sunt utilizate ponderat, acestea pot da o formă savantă expunerii sau pot fi dimpotrivă percepute greșit sau eronat atunci când auditoriul nu cunoaște sensul lor.

Printre acestea, și altfel de elemente ale consensului sunt în anumită măsură «formes doxiques: topoî, idées reçues, stéréotypes» [Amossy, 2010b:102] reunite de altfel sub conceptul modern de „loc comun” ca opinie general admisă, ca formă prestabilită, acceptată de o anume societate sau grup. În acest sens, optăm pentru viziunea pe care o propune A. Kibédi Varga prin definirea și clasificarea „locului comun”: «Le lieu est un terrain d’entente – s’il est vrai que pur persuader, il faut, comme le dit Perelman, «s’adapter à son auditoire» – mais ce moment d’accord doit fonctionner comme argument. Autrement dit, une vérité générale, une banalité, ne devient lieu commun que dans le cadre d’une argumentation. Le lieu est donc un *terrain d’entente stratégiquement choisis*» [Kibédi, 1989:41]⁴. În aceeași direcție autoarea propune patru clase de astfel de „locuri”: *locuri implicite*; *locuri formale* (cadre generale ale gândirii: definiția, enumerația); *locuri explicite* (maxime, exemple, proverbe); *locuri configuraționale* (privitoare la natura exterioară: un public sensibil la natură ca operă primordială a creației divine va accepta descrierile de peisaje ca locuri pe care le confirmă; configurații de comportament – de care se leagă și doctrina pathosului – o serie de emoții pe care vorbitorul trebuie să le cunoască și să le provoace - mininarațiuni, situație narativă) (t.n) [Kibédi, 1989:41-50].

Aceste „locuri” se concretizează, în corpusul nostru, printr-o varietate destul de largă de forme verbale în funcție de toți parametrii contextuali ce definesc comunicarea dintre care vom nota în cele ce urmează doar câteva și anume pe cele care apar în discursul persuasiv ca *figuri*, utilizate strategic, producând *efecte ale realului* («effets de réel» [Charaudeau, 1957:98]), dintre care, exemplificăm câteva:

a. «Figure de „l’expérience”» (figuri ale „experienței”), care permit verificarea realului prin propria experiență sau prin experiența altora (împărtășirea experiențelor trăite) inclusiv prin experiența receptorului. În acest sens, utilizarea locului comun al „maternității”, al confortului din sânul „familiei”, joacă un rol important atunci când se vrea conștientizarea auditoriului eterogen cu privire la importanța pregătirii duhovnicești în vederea moștenirii vieții veșnice prin mântuirea subiectivă:

„...nu_e de_ajuns numai să naști↑(îndreptând privirea către dreapta)ci și să CREȘTI.+ (mișcare scurtă a capului pe axa verticală cu direcția de execuție sus-jos, marcând cuvântul)să EDUCI(repetând gestul)să fie:oameni cumînți↓+(repetând gestul, către stânga)cum_ne spun mamele_noastre↑+primele_cuvinte:(îndreptând privirea și trupul către dreapta)și s’ascultăm↑(mișcare bruscă a capului către stânga, apoi către centru-jos, privire pierdută)de poruncile_lui dumnezeu:+să_avem dragoste_ntre_noi↑(mișcare a trupului și privirii către dreapta)dra:goste_față de dumnezeu↑+față de părinți↑(fixând cu privirea un membru al auditoriului din dreapta sa)și de toți_cei din jurul nostru.(înclinare a capului către stânga)rugându-ne pentru ei↑(plecând capul și privirea)AJUTÂNDU-I(mișcare scurtă a capului pe axa verticală sus-jos, marcând cuvântul)IERTÂNDU-I(rotire bruscă a capului către stânga, privind în jos)ÎNGĂDUINDU-I++(mișcare scurtă a capului pe axa verticală sus-jos, marcând cuvântul)așa a trăit această:↑BUNĂ CREȘTINĂ:ELENA++(repetând gestul, lăsând privirea în jos)așa:și-a educat copiii↑(ridicând privirea

⁴ Emfaza ne aparține.

sus-jos marcând cuvântul) celor din ziua_de_azi↑și fiecărei generații în parte.+ (plecând capul și privirea) de_aceea aș vrea să:parcurgem↑(ridicând capul și privirea) puțin textele evangheliice din seara_aceasta↑bineînțeles într-un mod↑(gest al mâinii stângi, cu care ridică o pagină a evangheliei, renunțând să o întoarcă) foarte_foarte scurt(umezindu-și buzele) deja am citit:im(plecând capul și privirea și revenind către credincioșii din stânga sa) de TREI ore citim↑ <zâmbet> textele_evangelice↑(revenind cu privirea către credincioșii din fața sa)...” (A7).

Un impact foarte mare îl au în acest sens și alte elemente înregistrate de către memoria colectivă, configurate în proverbe sau alte forme ale limbii cu valoare aforistică. Încadrate de către Anscombe în categoria *toposurilor extrinsece*⁵ ele își au originea în comunitatea lingvistică din care face parte locutorul: acesta din urmă apelează la aceste *enunțuri doxastice* (în concepția pragmaticii numită „integrată” traversat fiind permanent de ele⁶) cu scopul de a asigura înlănțuirea argumentativă a discursului său. Observăm, în corpusul nostru, preferința pentru forma lor originală, de origine biblică și mai puțin pentru formele laice intrate în circulație:

„...modelul_de smerenie↑+este o smerenie pe care↑cu greu o putem_urma↑(privind către credincioșii din stânga sa și revenind)dar:este modelul_de smerenie la_care hristos ne_cheamă↑ne spune și_n alte dă:ți↑+(plecând capul și privirea)„dacă cineva te_lovește↑peste_un obraz↑întoarce-l și pe celălalt↑”(ridicând capul și privirea cu capul ușor înclinat către dreapta)...” (A7).

Toate „formele fixe” de acest gen sunt utilizate în spirit creștin, conform valorilor care îl definesc: smerenia, binele, frumosul, adevărul, iertarea, mărturisirea, virtutea, etc. Aceste valori sunt încadrate în clasa *locurilor implicite* conform clasificării anterioare. În unele lucrări ele apar inserate în categoria («dieux éthiques» [Robrieux, 2010:207, 208]) „locurilor etice” (t.n.) care sunt la rândul lor clasate în: *valori abstracte* (în categoria cărora intră cele

⁵ Pentru un studiu lingvistic detaliat asupra proverbului, vezi Jean-Claude Anscombe, Bernard Darbord, Alexandra Oddo, *La parole exemplaire. Introduction à une étude linguistique des proverbes*, Ouvrages publié avec le soutien de l'équipe d'accueil EA369. Études romanes de l'Université Paris Ouest Nanterre La Défense, Armand Colin/Recherches. În prima parte a volumului, în studiul său, „Pour une théorie linguistique du phénomène parémique” (p. 21-40), Jean-Claude Anscombe stabilește o serie de elemente principale care definesc proverbul: «Le proverbe est: le reflet de la sagesse populaire, i.e. une vérité universelle et générale dont la validité est d'origine ancestrale et expérimentale; il n'est pas de nature logique, et ne permet donc pas un raisonnement totalement fiable; il est bref, et souvent métaphorique; il s'agit d'une création orale et spontanée, et il tend donc à être vulgaire; il renvoie à des coutumes et des objets du passé; il se transmet fidèlement de génération, si on excepte les déformations inévitables dans une transmission orale séculaire. D'où l'abondance de traits archaïques; une expression figée; il est fréquemment bimembre, et pourvu de caractéristiques rimiques et rythmiques qui sont des procédés mnémotechniques facilitant son apprentissage; il a fréquemment une valeur prescriptive» (p. 28).

⁶ Argumentarea în limbă se înscrie tocmai pomind de la aceasta în perspectiva polifonică (Ducrot). În acest sens, se vorbește la acest nivel despre *topoi pragmatici* înscrși în limbă: «... la réflexion de la pragmatique dite intégrée sur le topoi présente l'intérêt de montrer que les idées reçues sont inscrites dans la langue et participent à la signification. Elles ne sont pas un composant rhétorique qui s'ajouterait au composant sémantique à la manière d'un supplément non indispensable. Le doxique s'avère consubstantiel au sens des énoncés. En même temps, l'argumentativité de la langue montre que le locuteur qui veut donner un point de vue, mener à une conclusion, n'est pas une conscience individuelle pure. Il est toujours traversé par le discours de l'Autre, la rumeur publique qui sous-tend ses énoncés», vezi Amossy, *Stéréotypes*, p. 99.

amintite mai sus) și **valori concrete** (ca realități tangibile: binele public, legea). Cele mai multe dintre **valorile concrete** vehiculate în corpusul nostru sunt bineînțeles legate strict de instituție și sunt majoritatea conservatoare (mai puțin dinamice decât unele dintre cele sociale, spre exemplu):

„...legea lui Dumnezeu este:+(privind către stânga jos și revenind către dreapta sus)ca-n familie_să se nască↑+copii(menținându-și privirea în jos)câți↑(mișcare bruscă a capului pe axa orizontală cu direcția de execuție dreapta-stânga sus către auditoriu)DĂRUIEȘTE dumnezeu_câți binecuvintează dumnezeu↑+(plecând privirea)deci nu avem:voie↑(mișcare lentă către dreapta, a trupului și capului)să:împuținăm↓numărul nașterilor↑...” (A5) sau „...legea aceasta este: (privind către credincioșii din stânga sa)legea iubirii↑(privind către credincioșii din fața sa)nu este legea judecării↑nu este:legea:regulilor↑(mișcare scurtă a brațelor și mâinilor ridicându-le de pe analog și revenind)...” (A7).

Dialogismul interdiscursiv reprezintă, în analiza discursului argumentativ, cadrul pe fondul căruia pot fi aplicate strategiile argumentative și constă în: *ansamblul de credințe, reprezentări, argumente* în sânul cărora se plasează cel care construiește discursul pentru a putea pune în aplicare proiectul său de vorbire: temele, scenariile prefabricate, normele de politețe, stereotipul, memoria generică și legătura cu anumite reguli ce țin de genul de discurs, etc. Doar plecând de la acest fond comun, predicatorul va putea să se raporteze în permanență la auditoriul din fața sa: „...discursul creștin, în profunzimea și ținta lui spirituală, comportă o treaptă strict teologică, nelipsită de viață, unde cuvintele funcționează nu atât în duh, cât în precizie terminologică; e o treaptă să-i spunem de catedră. Apoi există discursul cald...al preotului în fața credincioșilor. Aici cuvintele intră în alt regim...preotul se face pe sine purtător de energie, de putere convingător liniștitoare...a treia treaptă a unui discurs teologic [...] a treia treaptă...el se află în învecinare permanentă cu zona culturală...” [Preda, 1993:131]. Se conjugă așadar *trei instanțe co-participante la construcția semnificației*: subiectul producător, subiectul interlocutor și elementele pe care le-am avut în vedere în această secțiune a lucrării și anume: „textele deja constituite în corpus disponibil, memorial arhivat” [Roventța-Frumușani, 2009:28].

Acestea sunt elemente pe care subiectul enunțator și le însușește și va face din ele obiectele discursului său: ele se vor articula astfel încât discursul să fie coerent (în intradiscurs). Anumite stereotipii ajută la articularea *intradiscursului* în interdiscurs:

- *introducerea expunerii și prezentarea punctelor de vedere:*

„...Preotul Ștefan Barbu <L> <J> <S>(privind către evanghelia din fața, deschisă, așezată pe analog)am citit↑doisprăzece evanghelii:↑(luând cu mâna dreaptă semnul de carte de pe paginile evangheliei din fața sa)o cifră simbolică↓(plecând privirea, gest al mâinii drepte întorcând paginile evangheliei)amintindu-ne de↑cele doisprăzece triburi ale lui izrael_dar în același timp și despre↑(continuând gestul, mai rar, pagină cu pagină)cei doisprăzece apostoli↓++...” (A7) și „...aș vrea să mă utorc la textele:(ridicând capul și privirea către credincioși)evangelice_pentru↑a_ncerca(privind către stânga-centru și revenind)să le_nțelegem puțin↑(gest al mâinii stângi pe axa de adâncime cu punct de contact pe propriul corp, aranjându-și ochelarii)citim foarte multe↑și de obicei la sfânta liturghie încerc să vă explic↑(privind către credincioșii din dreapta și revenind către centru)pe cât îmi este cu putință:textul pe care l-am citi:t astfel

încât să ne fie actual ↑ să ne fie pe_nțelesul nostru ↑ (aceeași mișcare a capului și a privirii) spuneam și nalte dăți ↑ ...” (A7);

- trecerea, explicit, de la o particularitate la alta (deschidere/î închidere):

„...problema lui pilat ↑ (ridicând capul și privirea și revenind) este: ↑ pentru a continua cu sfintele evanghelii ↑ (atingând paginile evangheliei cu mâna stângă) este: ↑ o problemă: la prima vedere greu de înțeles ↑ (revenind cu mâinile rezemate de o parte și de alta a analogului, privind către credincioșii din fața sa; ajustarea ușoară a posturii) ...” (A7);

- interpelarea auditoriului:

„...ați auzit că s-a cântat ↑ (gest al aceleiași mâini cu degetul arătător pe axa orizontală stânga-dreapta și revenind) „luminează te ↑ luminează te ↑ noule ierusalime.” (ridicând degetul la nivelul orientându-l în sus; privind către credincioșii din stânga sa) decî fiecare biserică ortodoxă ↑ (marcând cuvintele prin mișcări sacadate ale mâinii drepte pe axa verticală cu direcția de execuție sus-jos, privind către credincioșii din fața sa; degetul arătător este unit cu cel mare, celelalte degete ale mâinii fiind orientate cu vârful către credincioși) sfințită este o arvonă ↑ (privind către credincioșii din stânga sa, continuă gestul mâinii cu vârful degetului arătător orientat în sus) a noului ierusalim ↑ (privind către credincioșii din fața sa; mâna dreaptă este lipită de engolpion, pe piept) a ierusalimului ceresc ↑ (plecând capul și privirea) ...” (A4);

- anunțarea concluziei:

„...în ultimul rînd ↓ deși mai pot fi spuse multe ↑ (mișcare scurtă pe axa verticală cu direcția de execuție sus-jos a palmei, marcând cuvântul) în această binecuvîntată zi. + (mișcare a trupului și a privirii pe axa stânga-centru-dreapta reunind degetele în mod simbolic, orientate în sus) să vă dea Dumnezeu o viață de familie adevărată ↑ (marcând cu același gest cuvintele, mișcări sacadate pe axa de execuție sus-jos) pentru cei care trăiți în lume ↓ <zâmbet> ...” (A1).

Intradiscursul este de fapt un al treilea tip de interacțiune dialogică și anume „dialogismul intralocutiv” numit așa de către Jacques Bres pe linia studiilor sale cu privire la teoriile bahtiene, fenomen care se referă la raporturile pe care subiectul vorbitor le întreține cu propria spunere: «Le locuteur est son premier interlocuteur dans le processus de l'autoréception : la production de sa parole se fait constamment en interaction avec ce qu'il a dit antérieurement, avec ce qu'il est en train de dire, et avec ce qu'il a à dire» [Bres, 2005:53]. Pe lângă elementele pe care le-am amintit mai sus, forme ale așa numitului „autodialogism” [Revuz, 1995:148-160] sunt, considerăm, în discursul religios ocazional și fenomenele reparatorii sau „corecturile vorbitorului la propriile spuse (Selbstreparaturen)” [Meibauer, 1999:140]. În corpusul nostru, aceste secvențe sunt marcate prin „↑”. Notăm, de asemenea, că unele dintre aceste secvențe reflectă grija deosebită pe care predicatorii o acordă discursului și receptării lui corecte. Ele apar uneori ca o consecință a emotivității imprimare de „circumstanța” sau „ocazia” (cu tentă *euforică* sau *disforică*) pentru care este rostită cuvântarea.

BIBLIOGRAFIE:

- Amossy, Ruth, 2010a. *La présentation de soi. Ethos et identité verbale*. Presses universitaires de France, Paris.
- Amossy, Ruth, 2010b. *L'argumentation dans le discours*, Armand Colin, Paris.
- Amossy, Ruth, Herschberg, Anne, 2011. *Stéréotypes et clichés, Langue, discours société*, 3e édition, Armand Colin, Paris
- Anscombre, Jean-Claude, Darbord, Bernard, Oddo, Alexandra, *La parole exemplaire. Introduction à une étude linguistique des proverbes*, Ouvrages publié avec le soutien de l'équipe d'accueil EA369. Études romanes de l'Université Paris Ouest Nanterre La Défense, Armand Colin/Recherches.
- Bochenski, J. M., 1992. *Ce este autoritatea?*, Editura Humanitas, București
- Breton, Philippe, 1996. *L'argumentation dans la communication*, Éditions La Découverte, Paris
- Charaudeau, Patrick, 1957. *Langage et discours. Éléments de semiolinguistique. Théorie et pratique*, Hachette, Paris
- Craddock, F., 1991. *Prêcher*, tradus de J.F. Rebeaud, Genève
- Durkheim, Émile, 1976. *The Elementary Forms of the Religious Life*, Allen&Unwin, London
- Floca, Ioan N., 2005. *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Ediția a III-a, Editura Sophia, Sibiu
- Gordon, Vasile, 2001. *Introducere în omiletică*, Editura Universității din București, București
- Hoarță Cărașu, Luminița, 2008. *Teorii și practici ale comunicării*, Editura Cermi, Iași
- Kibédi Varga, A., 1989. *Discours, récit, image*, Pierre Mardaga, Éditeur Liège, Bruxelles
- Lo Cascio, Vincenzo, 2002. *Gramatica argumentării. Strategii și structuri*, Editura Meteora Press, București
- Maingueneau, Dominique, 2009. *Les termes clés de l'analyse du discours*, Nouvelle édition revue et augmentée, Éditions du Seuil
- Morris, Charles, 1946. *Signs, language and behavior*, University of Chicago, Prentice Hall, New York
- Nicolescu, Costion (coord.), 1999. *Dubovnici români contemporani. Părintele Paisie de la Sibla*, Editura Bizantină, București
- Perelman, Chaïm et Olbrechts-Tyteca, Lucie, 2008. *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique.*, Préface de Michel Meyer, 6e édition, Éditions de l'Université de Bruxelles, Belgique
- Robrieux, Jean-Jacques, 2010. *Rhétorique et argumentation*. Sous la direction de Daniel Bergez, troisième édition revue et augmentée, Armand Colin, Paris
- Roventza-Frumușani, Daniela (coord.), 2009. *Ipostaze discursive*, Editura Universității din București, București
- Tamine Gardes, Joëlle, 2011. *La rhétorique*, Armand Colin, Paris
- Van Dijk, Teun A., 1981. *Studies in the pragmatics of discourse*, Mouton Publishers, The Netherlands

Articole și studii:

- Bateson, G., Birdwhistell, R., Goffman, E., Hall, E.T., Jakobson, D., Scheflen, A., Sigman, S. Waltzlawick, P., 1981. *La nouvelle communication*. Textes recueillis et présentés par Ives Winkin, Éditions du Seuil
- Bres, Jacques, Haillet, Patrick Pierre, Mellet, Sylvie, Nölke, Henning, Rosier, Laurence, 2005. «Savoir de quoi on parle: dialogue, dialogal, dialogique; dialogisme, polyphonie...» în *Actes du colloque de Cerisy. Dialogisme et polyphonie. Approches linguistiques*, De Boeck Supérieur « Champs linguistiques »
- Charaudeau, Patrick, 2007. «Les stéréotypes, c'est bien, les imaginaires, c'est mieux», Stéréotypage, stéréotypes: fonctionnements ordinaires et mises en scène, t. 4 «Langue(s), Discours», Boyer

- Henri (éd.), L'Harmattan, Paris, 2007, p. 85, în Ruth Amossy, 2010a. *La présentation de soi. Ethos et identité verbale*. Presses universitaires de France, Paris.
- Ducrot, Oswald, 1981. *L'argumentation*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon
- Goffman, Erwing, 1974. *Frame Analysis. An Essay of the Organization of Experience*, New York, Harper and Row
- Preda, Radu, 1993. *Studii teologice*, Ed. a II-a, anul XLV, numărul 1-2, ian.-apr., București
- Revuz, J. Authier, *Ces mots qui ne vont pas de soi*, Larousse, Paris, 1995, p. 148-160, în Jacques Bres, Patrick Pierre Haillet, Sylvie Mellet, Henning Nølke, Laurence Rosier, 2005. «Savoir de quoi on parle: dialogue, dialogal, dialogique; dialogisme, polyphonie...» în *Actes du colloque de Cerisy. Dialogisme et polyphonie. Approches linguistiques*, De Boeck Supérieur « Champs linguistiques »
- Meibauer, J., *Pragmatik. Eine Einführung*, Tübingen, 1999, p. 140, în Luminița Hoarță Cărăușu, 2008. *Teorii și practici ale comunicării*, Editura Cermi, Iași